

Anna Pawlikowska-Piechotka
Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie

ZNACZENIE ZAMKÓW DLA ROZWOJU FUNKCJI TURYSTYCZNEJ I EDUKACYJNEJ (NA PRZYKŁADZIE REGIONU MAZOWSZA)¹

1. Wstęp

Bez względu na stan zachowania, dzięki romantycznej formie architektonicznej, często malowniczo położeniu oraz powiązaniom z dziedzictwem kulturowym obszaru, na jakim się znajdują, zamki stanowią prawie zawsze silny (zależny także od stopnia dostępności tych obiektów dla zwiedzających) walor „przestrzeni turystycznej”, umożliwiając rozwój proekologicznych, aktywnych form turystyki – przede wszystkim turystyki krajoznawczej oraz kulturowej.

Turystyka krajoznawcza ma w Europie wielowiekową tradycję, ale obecnie obserwujemy popularność tej formy w stopniu zbliżonym do masowego. Jest to korzystne zjawisko, związane ze zmianami mentalności turystów, obserwowanymi w ostatnich latach na całym świecie [8]. Obecnie częściej zamiast biernego wypoczynku wybierane są formy aktywne, w tym turystyka kulturowa, podróże nastawione na poznawanie obiektów zabytkowych i zwiedzanie historycznych zespołów urbanistycznych. Okazuje się, że dla współczesnego społeczeństwa coraz ważniejsze jest stałe pogłębianie wiedzy – zarówno o świecie współczesnym, jak i o historii, również w czasie przeznaczonym na wypoczynek [13, s. 69-77].

¹ Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto delimitację obszarową w granicach Mazowsza historycznego (podregiony warszawski, łódzki, kurpiowski i płocki), czyli teren większy niż objęty obecnymi administracyjnymi liniami granicznymi województwa mazowieckiego (które tylko częściowo pokrywają się z tradycjami kulturowymi Ziemi Mazowieckiej).

2. Stan zachowania i dostępność turystyczna zamków Mazowsza

Zgodnie z danymi Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie na terenie Mazowsza znajduje się obecnie kilkanaście zamków. Właścicielami tych obiektów są administracja państwowa (Zamek Królewski w Warszawie, Zamek Ujazdowski, Zamek w Opinogórze), samorząd terytorialny, fundacje i stowarzyszenia (Zamek Ostrogskich w Warszawie, Zamek w Pułtusk, Zamek w Czersku), a także osoby prywatne (zamek w Łowiczu)².

Tabela 1. Dostępność turystyczna wybranych zamków Mazowsza

Nazwa zamku	Stan zachowania	Dostępność turystyczna*	Ograniczenia dostępności**
Zamek Królewski w Warszawie (XIV w.)	odbudowany (lata 1971-1984)	wstęp cały rok (500 000 gości/rok)	wstęp płatny
Zamek Ostrogskich w Warszawie (XVII w.)	odbudowany (lata 1945-54)	wstęp cały rok (brak danych)	wstęp płatny do sal wystawowych i na koncerty
Zamek Ujazdowski w Warszawie (XIV w.)	odbudowany (lata 1973-1990)	wstęp cały rok (140 000 gości/rok)	wstęp płatny do sal wystawowych
Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku (XIV w.)	zachowane fragmenty murów obronnych oraz trzy baszty	wstęp cały rok (24 000 gości/rok)	wstęp płatny
Zamek Książąt Mazowieckich w Liwie (XIV w.)	zachowane fragmenty murów obronnych oraz wieża bramna	wstęp cały rok (16 000 gości/rok)	wstęp płatny
Zamek Biskupi w Pułtusk (XIV w.)	odrestaurowany (lata 1975-1989)	wstęp cały rok (brak danych)	wstęp wolny do gastronomii i sal wystawowych w skrzydle zachodnim
Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie (XIV w.)	zachowane mury obwodowe, dwie narożne wieże oraz przyziemie (<i>Curia Major</i>)	wstęp cały rok (14 000 gości/rok)	wstęp płatny
Zamek Rycerski w Oporowie (XV w.)	odrestaurowany (lata 1949-1965)	wstęp cały rok (12 000 gości/rok)	wstęp płatny
Zamek Książąt Mazowieckich w Rawie Mazowieckiej (XIV w.)	zachowana baszta, fragmenty murów obronnych	wstęp cały rok (brak danych)	wstęp na wieżę płatny (dostępna tylko VI-IX)
Zameczek Krasińskich w Opinogórze (XIX w.)	odrestaurowany (lata 1958-1960)	wstęp cały rok (25 000 gości/rok)	wstęp wolny do parku, wstęp do Muzeum Romantyzmu – płatny

* W nawiasie podano szacunkowe liczby odwiedzających dany obiekt w skali roku

** Dla niektórych placówek wstęp wolny okresowo (np. w określone dni tygodnia)

Źródło: opracowanie na podstawie badań terenowych ITiR AWF Warszawa (DS. II45/ AWF / (2002/2003).

Większość to obiekty znane i chętnie odwiedzane przez turystów (zamki w Warszawie, Płocku, Ciechanowie, Liwie, Czersku, Pułtusk, Oporowie), ale

² Zamek w Łowiczu nie jest udostępniany turystom do zwiedzania.

część mazowieckich zamków to obiekty daleko mniej popularne (np. zachowane jedynie nieliczne ślady zamku książęcego w Wiznej, zamków rycerskich w Szreńsku i Gostyninie). Przedmiotem badań terenowych Instytutu Turystyki i Rekreacji AWF w Warszawie³ były te obiekty, w których już uwzględniono (lub można potencjalnie przewidzieć) funkcję turystyczną. Wymieniając od kierunku północnego, należy tu wymienić m.in. zamki w: Płocku, Ciechanowie, Sochaczewie, Pułtusku, Warszawie (trzy obiekty)⁴, Czersku, Opinogórze,⁵ Oporowie, Piotrkowie Trybunalskim⁶, Inowłodzi, Rawie Mazowieckiej, Liwie, Drzewicy⁷.

3. Wykorzystanie zamków Mazowsza dla funkcji turystycznej i edukacyjnej

Poza niedostępnymi dla turystów zamkami w Łowiczu i w Bykach pod Piotrkowem Trybunalskim⁸, zamki Mazowsza (lub ich pozostałości) są adaptowane dla funkcji turystycznej, służąc obecnie jako muzea, galerie, trwała ruina (często z wyznaczonym szlakiem turystycznym), a także pełniąc funkcje komercyjne jako baza konferencyjna, noclegowa i gastronomiczna⁹.

Większość wymienionych obiektów służy jako obiekty muzealne lub galerie. Jest to funkcja, korzystna z punktu widzenia realizacji zadań ochrony tych zabytków i służąca rozwojowi różnych form turystyki: przede wszystkim krajoznawczej i kulturowej (działalność edukacyjna, wystawy, organizowanie koncertów, spektakli teatralnych, konkursów, spotkań literackich, festiwali). Muzea lub wystawy są zorganizowane we wszystkich zamkach warszawskich (Królewskim¹⁰, Ujazdowskim¹¹, Ostrorogskich¹²), a także w zamkach w Opinogórze¹³, Oporowie¹⁴, Ciechanowie¹⁵, Płocku¹⁶, Piotrkowie

³ W latach 2002-2003 przeprowadzono badania ankietowe w ramach realizacji pracy badawczej ITiR AWF w Warszawie (II45) „Zabytki jako szczególny walor przestrzeni turystycznej”.

⁴ Zamek Królewski, Zamek Ujazdowski oraz Zamek Gnińskich (Ostrorogskich).

⁵ Należy zaznaczyć, że zgodnie z przytoczoną za prof. J. Bogdanowskim definicją terminu „zamek”, który odnosi się wyłącznie do średniowiecznych twierdz, XIX-wieczna, neogotycka rezydencja w Opinogórze właściwie zamkiem nie jest. Z uwagi jednak na utrwaloną nazwę „Zamek w Opinogórze” i ważną funkcję turystyczną (jedynie w Europie Muzeum Romantyzmu), ujęto ten obiekt w badaniach.

⁶ Badaniami objęto zamek gotycko-renesansowy tzw. „Wieżę”, który służy funkcji turystycznej (znajduje się tam Muzeum Okręgowe), natomiast pominięto niedostępny obecnie dla turystów zamek w Bykach (pod Piotrkowem Trybunalskim).

⁷ Jako Mazowsze – rozumiejąc obszar historycznej Ziemi Mazowieckiej, a nie tylko współczesnych granic województwa mazowieckiego.

⁸ W zamku rycerskim w Bykach (XVI/XVII w.) znajduje się Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego (ośrodek zamknięty, niedostępny dla turystów).

⁹ Należy dodać, że nie jest do końca jasne, w jakim stopniu właściciel nieruchomości zabytkowej jest obecnie obligowany prawem do wyrażania zgody na zwiedzanie obiektu przez turystów (por. np. artykuły: 140, 142, 149 i 193 Kodeksu cywilnego, chroniące prawo własności).

¹⁰ Muzeum Zamek Królewski w Warszawie – Pomnik Historii i Kultury Narodowej.

¹¹ Centrum Sztuki Współczesnej – Zamek Ujazdowski w Warszawie.

¹² Placówka należąca do Towarzystwa Przyjaciół im F. Chopina.

¹³ Muzeum Romantyzmu w Opinogórze.

¹⁴ Muzeum Zamku w Oporowie.

¹⁵ Muzeum Okręgowe – zamek w Ciechanowie.

¹⁶ Muzeum Mazowsza i Muzeum Diecezjalne w Płocku.

Trybunalskim¹⁷ i w Liwie¹⁸, realizując w ten sposób jednocześnie działalność konserwatorską, oświatową oraz naukowo-badawczą¹⁹.

Szczególnie aktywną, w porównaniu z pozostałymi obiektami, działalność wystawienniczą, naukową i edukacyjną prowadzą zamki warszawskie. Są to obiekty odbudowane po zniszczeniach wojennych i w miarę możliwości starannie pielęgnowane, w dobrym stanie technicznym, dysponujące znaczną powierzchnią użytkową, zlokalizowane w dużym mieście, będącym ważnym ośrodkiem turystycznym. Program działalności tych placówek jest opracowany również z myślą o stworzeniu w tych obiektach ośrodków kulturalno-oświatowych dla społeczności miejscowej.

Na przykład Zamek Królewski, poza organizacją wystaw stałych i czasowych, dysponując wyspecjalizowanymi jednostkami (są to m.in.: Dział Oświatowy, Pracownia Działań Muzealnych, Dział Wydawnictw), jest w stanie zaproponować bogatą ofertę tzw. lekcji muzealnych, stałych zajęć plastycznych dla młodzieży szkolnej, a także warsztatów dla dorosłych (np. nauczycieli, młodzieży akademickiej).²⁰ Zamek prowadzi też szeroką działalność wydawniczą.

Z kolei Zamek Ujazdowski w Warszawie, siedziba działającego od 1988 r. Centrum Sztuki Współczesnej, jest placówką tworzącą, prezentującą i dokumentującą sztukę najnowszą we wszystkich jej aspektach. CSW ma już ustaloną renomę międzynarodową (co piąty odwiedzający jest gościem zagranicznym). W Centrum organizowane są wystawy sztuki współczesnej, różnorodne imprezy kulturalne – stałe i cykliczne (jak np. spotkania z twórcami, seanse filmowe); jest to obiekt, w którym działa elitarna księgarnia wydawnictw na temat sztuki, sklep z dziełami użytkowymi (meblami, bibelotami – projektu wybitnych artystów); Centrum ma także własny dział wydawnictw²¹. Dyrekcja CSW ma wiele interesujących planów na przyszłość; m.in. zamierza uporządkować otoczenie i przekształcić tereny parkowe otaczające Zamek w stałą wystawę rzeźby „Ogród Rzeźb”.

Do części zamków na terenie Mazowsza wstęp jest płatny (są to zamki warszawskie, Opinogóra, Czersk, Ciechanów, Oporów, Liw), do części obiektów turystyki mają wstęp wolny (Inowłódz) lub też częściowo wolny (Rawa Mazowiecka²²). Przy czym należy podkreślić, że poza Zamkiem Królewskim w Warszawie (w którym zresztą obowiązują bilety o różnych poziomach cen w zależności od wyboru

¹⁷ Muzeum Okręgowe w Piotrkowie Trybunalskim.

¹⁸ Muzeum – Zbrojownia w Liwie.

¹⁹ Zgodnie ze statutem ICOM (International Council of Museums – Międzynarodowej Rady Muzeów działającej pod patronatem UNESCO), zadaniem nowoczesnej placówki muzealnej jest w równym stopniu gromadzenie, konserwacja i przechowywanie dóbr kultury, jak i prowadzenie badań naukowych oraz popularyzowanie zbiorów za pomocą wystaw i wydawnictw.

²⁰ Koszt uczestnictwa w spotkaniach, kursach i warsztatach wynosi średnio ok. 7 zł od osoby; natomiast w ramach wykupionego biletu wstępu na Zamek można bezpłatnie uczestniczyć w tzw. sobotnich spotkaniach literackich, adresowanych zarówno do młodzieży, jak i do osób dorosłych.

²¹ Latem 2003 r. w CSW miały miejsce wystawy z udziałem tak wybitnych współczesnych twórców, jak: Magdalena Abakanowicz, Katarzyna Kozyra, Zbigniew Libera, Roman Opalka, Leon Tarasewicz.

²² Płatne jest zwiedzanie gotyckiej wieży zamkowej.

trasy zwiedzania), bilety wstępu nie są drogie i wydaje się, że próg cenowy nie powinien być istotnym ograniczeniem atrakcyjności turystycznej tych obiektów. Trudno jest też nawet rozważać redukcję tych opłat, ponieważ okazuje się, że wpływy z biletów stanowią dla większości zamków znaczącą pozycję w budżecie. A pomimo tych dochodów oraz dotacji otrzymywanych ze strony Ministerstwa Kultury i władz lokalnych, żaden z opiekunów ankietowanych zamków nie był w stanie zadeklarować, że posiada wystarczające środki na utrzymanie zabytku w należytym stanie²³.

Notowany w skali roku ruch turystyczny (na podstawie liczby sprzedanych biletów wstępu) jest największy w Zamku Królewskim w Warszawie (prawie 500 000 osób w skali roku), Zamku Ujazdowskim w Warszawie (140 000)²⁴; na kolejnym miejscu plasują się zamki w Opinogórze (25 000) oraz w Czersku (24 000); następnie w Liwie (16 000), w Ciechanowie (14 000) oraz w Oporowie (12 000)²⁵. W tych zamkach, do których wstęp jest wolny lub częściowo wolny (np. w Inowłodzi lub Rawie Mazowieckiej), trudno nawet w przybliżeniu oszacować ruch turystyczny (tab.1).

Do celów turystycznej bazy noclegowej przekształcono po 1945 r. kilka zamków Mazowsza (m.in. Pułtusk, Oporów).

Jeden z nich, zamek w Puławach, jest zrzeszony od kilku już lat w elitarniej grupie „Leisure and Heritage” („Wypoczynek w zabytkach”)²⁶. Jest to jednocześnie obiekt, który jest jedną z najstarszych adaptacji do takiej funkcji, ponieważ został przekształcony na centrum konferencyjno-hotelowe już w końcu lat siedemdziesiątych. Obecnie, w gruntownie odrestaurowanych wnętrzach zamku („Domu Polonii”), należących do Stowarzyszenia Wspólnota Polska, mieści się część konferencyjna oraz hotelowo-gastronomiczna, natomiast w skrzydle zachodnim zamku są organizowane czasowe wystawy. Na uwagę zasługuje staranne przygotowanie otoczenia zamku, wybudowanie podstawowej infrastruktury umożliwiającej rozwijanie wypoczynku aktywnego nad Narwią (np. przystani nad rzeką) i uprawianie rekreacji wodnej.

Innym przykładem adaptacji do funkcji hotelowej jest XV-wieczny zamek w Oporowie. Poza zorganizowaniem w części obiektu Muzeum Wnętrz Zamkowych znajdują się w nim pokoje gościnne. Przez cały rok organizowane są w Oporowie spotkania naukowe, koncerty, spektakle teatralne, wieczory poetycko-muzyczne oraz kameralne imprezy prywatne (Sala Rycerska służy do ceremonii ślubów cy-

²³ Na podstawie notatek z wywiadów przeprowadzonych z zarządzającymi zamkami (w czasie badań terenowych ITiR AWF 2002/2003) oraz informacji uzyskanych z COBiDZ w Warszawie.

²⁴ Zarządzający szacują, że 20% to goście z zagranicy (głównie z Niemiec, Francji i USA).

²⁵ Na podstawie danych zebranych w czasie badań terenowych ITiR AWF – 2002/2003 (deklaracje ustne zarządzających placówkami o liczbie sprzedanych biletów w skali roku). Dane te są szacunkowe, wydaje się, że są raczej zaniżone, m.in. z powodu okresów wstępu wolnego do placówek (np. w wyznaczonych dniach tygodnia), kiedy liczba gości nie jest mierzona.

²⁶ Por. katalog „Leisure and Heritage”, Warszawa 2001.

wilnych). W zabytkowym parku i na dziedzińcu organizowane są w okresie letnim imprezy plenerowe.

Niestety, bardzo niewiele spośród badanych obiektów zostało adaptowanych do potrzeb turystów niepełnosprawnych (są to na Mazowszu jedynie: Zamek w Oporowie, Zamek Ujazdowski i Zamek Królewski w Warszawie). Znoszenie barier architektonicznych (przystosowanie toalet, ciągów komunikacji poziomej i pionowej), specjalne przygotowanie wystawy, informacji i przewodników jest więc zrealizowane wyłącznie w obiektach o bardzo dobrym stanie zachowania, o różnorodnych funkcjach i dużym ruchu turystycznym²⁷.

4. Wzmacnianie atrakcyjności turystycznej i edukacyjnej zamków

Niewątpliwie większość mazowieckich zamków jest wykorzystana, jeśli chodzi o funkcję turystyczną, w sposób kreatywny i twórczy, stając się silnym magnesem i dużą atrakcją, co należy podkreślić, nie tylko dla turystów, ale i dla społeczności lokalnej. Zwłaszcza doskonale odrestaurowane zamki w Warszawie (Królewski, Ujazdowski) są przykładem obiektów, które przyciągają zwiedzających stałymi i czasowymi wystawami, koncertami z udziałem światowej sławy wirtuozów, warsztatami, kursami. Są one także przygotowane na przyjęcie osób niepełnosprawnych. Podobnie starannie przygotowane, jako walor turystyczny regionu, wydają się być zamki w Pułtusk i w Oporowie, pełniące jednocześnie wiele różnych funkcji (muzeum, galerii, hotelu, centrum konferencyjnego). Odpowiedź na pytanie, czy można lepiej wykorzystać po względem funkcji turystycznej dobrze zachowany zamek w Opinogórze – pozostaje otwarta. Odwiedzający mogą odczuwać niedosyt usług turystycznych (w pobliżu Muzeum Romantyzmu zorganizowano parking i otwarto restaurację, brakuje natomiast infrastruktury hotelarskiej), ale sam obiekt i otaczający go zabytkowy park krajobrazowy, zdaniem konserwatora zabytków, nie mogą być zaadaptowane do funkcji turystycznych innych niż muzeum. Jest to stanowisko z punktu widzenia potrzeby ochrony zabytku zrozumiałe, ale być może warto rozważyć lokalizację obiektów hotelowych poza zespołem historycznym, propagować ideę pokojów gościnnych w gospodarstwach agroturystycznych we wsiach sąsiedzkich²⁸.

Niewątpliwie w trudniejszej sytuacji są zamki przetrwałe w gorszym stanie do czasów współczesnych i nadal nieodbudowane, o częściowo tylko zachowanych elementach konstrukcyjnych (zarysach murów, resztek wież obronnych). Do grupy tej należą m.in. zamki w Czersku, Ciechanowie, Liwie, Rawie Mazowieckiej. Z

²⁷ Dyskusyjne może być rozważenie adaptacji dla osób niepełnosprawnych tak stosunkowo rzadko odwiedzanych obiektów, jak np. Rawa Mazowiecka czy Liw, ale z pewnością niepokoi brak odpowiednich urządzeń i przygotowań w zamku w Pułtusk (będącym jednocześnie hotelem) i w Muzeum Romantyzmu w Opinogórze (o dużym ruchu turystycznym w skali roku).

²⁸ Niezależnie od przyczyn, z pewnością powodem do niepokoju jest stały spadek ruchu turystycznego: z 33 060 w roku 1998, 27 250 w roku 1999 – do 25 000 w roku 2002 (z nadal utrzymującą się tendencją malejącą) – na podstawie danych uzyskanych od pracowników Muzeum Romantyzmu w marcu 2003 r.

uwagi na zły stan zachowania, nie mając odpowiednio przestronnych obiektów kubaturowych (a więc możliwości organizacji sal wystawowych, bazy noclegowej, otwarcia kawiarni lub restauracji), mogą zwrócić uwagę turystów jedynie jako romantyczne ruiny, miejsce sentymentalnych spacerów.

A jednak nawet w tak, wydawałoby się, niekorzystnych warunkach część zarządzających zamkami stara się przyciągać uwagę turystów i społeczności lokalnej za pomocą wielorakich wydarzeń kulturalnych, przede wszystkim plenerowych, przygotowanych w okresie letnich wakacji. Interesującym rezultatem takich wspólnych działań administratorów zamków i władz lokalnych są propozycje imprez kulturalnych organizowanych w Liwie, Czersku i w Ciechanowie.

Na przykład w zamku w Ciechanowie, na rozległym dziedzińcu o wymiarach blisko 50 x 50 m [18, s. 14-29], organizowane są w okresie letnim koncerty muzyki klasycznej, przedstawienia operowe i teatralne, przyciągające, z uwagi na efektowną i romantyczną oprawę scenograficzną spektakli, licznych widzów.

Za dobry przykład lokalnej atrakcji, jaką świadomie wykreowano, mogą służyć coroczne, organizowane wiosną na zamku w Liwie, festyny historyczno-archeologiczne [11, s. 17-18]. Są to imprezy o charakterze rozrywkowo-edukacyjnym, przygotowywane przy współudziale Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Uniwersytetu Warszawskiego i UMCS w Lublinie.

Innym przykładem jest gotycki Zamek Książąt Mazowieckich w Czersku pod Górą Kalwarią. Pomimo stosunkowo niewielkiego stanu zachowania (do czasów współczesnych pozostały jedynie trzy baszty i część murów obronnych), na dziedzińcu zamkowym w okresie letnim urządzone są imprezy plenerowe: m.in. od kilku lat festyn wiosenny „Ogrody Królowej Bony”, turnieje rycerskie, koncerty muzyki dawnej, ludowej i współczesnej, spotkania i warsztaty. Część tych imprez jest organizowana wspólnie z Polskim Towarzystwem Archeologicznym oraz z Muzeum Archeologicznym z Warszawy. Z uwagi na niewielką odległość od stolicy, imprezy na czerskim zamku, odpowiednio promowane w prasie, radiu i telewizji, ściągają nie tylko mieszkańców gminy, ale i tłumy turystów.

Prawdopodobnie jednak w co najmniej kilku obiektach szansa stworzenia atrakcyjnego, wielostronnego ośrodka kultury wydaje się nie być w pełni wykorzystana. Przyczyny są wielorakie. Na przykład zamek w Łowiczu w ogóle nie jest udostępniany przez prywatnego właściciela zwiedzającym; natomiast zamek w Rawie Mazowieckiej, który choć zachowany jedynie w niewielkiej części, mógłby być, jak się wydaje, wykorzystany w co najmniej takim stopniu i zgodnie z taką formułą, jak opisane zabytki w Liwie, Ciechanowie i w Czersku.

5. Podsumowanie

Zamki mazowieckie omówione w artykule są bardzo zróżnicowane pod względem pełnionych funkcji i zakresu usług turystycznych oraz pod względem zasięgu oddziaływania (np. Zamek Królewski, Zamek Ujazdowski i Zamek Ostrorogskich

w Warszawie osiągnęły już międzynarodową rangę turystyczną). Z uwagi na te różnicowania można podzielić zamki mazowieckie na trzy grupy.

Do pierwszej można zaliczyć przede wszystkim duże placówki (zamki w Warszawie, Muzeum Romantyzmu w Opinogórze), które już się stały ważnymi ośrodkami turystycznymi o ustalonym prestiżu i renomie, a imprezy tam organizowane (np. wystawy, koncerty) mają wysoką rangę i przyciągają tłumy gości. W tej samej grupie znajdują się zamki, które zostały przekształcone na bazę noclegową i gastronomiczną (Pułtusk, który pełni funkcję przede wszystkim hotelarską, oraz Oporów).

W drugiej grupie mieszczą się zamki, których stan zachowania lub lokalizacja nie pozwalają na tak wielostronne wykorzystanie, ale w których, dzięki inicjatywie zarządzających obiektem, organizowane są w okresie letnim różnorodne imprezy plenerowe: koncerty, spektakle teatralne i operowe, turnieje i festyny (np. Ciechanów, Czersk, Liw), przyciągające społeczność lokalną i turystów wypoczywających w okolicy.

W trzeciej grupie (na szczęście niewielkiej) znajdują się zamki zlokalizowane na obszarach o niewielkim ruchu turystycznym, których zarządzający są pasywni i ograniczają się do udostępniania obiektu zwiedzającym, bez próby przełamania stereotypu i wykreowania znaczącej atrakcji turystycznej.

Na przykładzie opisywanych zamków można stwierdzić, że czynnikami przyciągającymi społeczność lokalną i turystów do obiektu zabytkowego są – poza atrakcyjnością samego obiektu i jego lokalizacją – efektowne i różnorodne formy działalności (baza turystyczna, wystawy, koncerty). Istotne jest także zróżnicowanie czasu otwarcia (wydłużenie godzin wstępu w okresie letnim), sprawny system informacji o obiekcie i promocji jego działalności (foldery, katalogi, ulotki, tablice przy drogach, informacja w Internecie).

Z kolei Muzeum Romantyzmu w Opinogórze jest przykładem ośrodka o znacznej atrakcyjności turystycznej, przyciągającego stosunkowo wielu turystów, ale w którym – z powodu braku podstawowego zagospodarowania turystycznego w miejscowościach sąsiedzkich (hotelu, pensjonatów, pokojów gościnnych i gospodarstw agroturystycznych) – turyści nie zatrzymują się na dłużej. Tym samym nie wykorzystano ekonomicznej szansy, jaką mógłby być rozwój turystyki weekendowej, świątecznej, konferencyjnej (obliczonej przynajmniej na 2-, 3-dniowe pobyty).

Wydaje się, że w wielu zamkach polskich, szczególnie tych położonych poza tłumnie uczęszczanymi trasami turystycznymi, istnieje wciąż niewykorzystana szansa stworzenia ośrodków wzmacniających życie kulturalne miejscowości, szansa informacji i edukacji na temat tradycji i historii danego regionu (z akcentowaniem lokalnej tożsamości). Takie ożywienie życia kulturalnego (dzięki inicjatywie władz i społeczności lokalnej oraz administratora obiektu zabytkowego), propozycja atrakcyjnych imprez plenerowych w okresie letnim – byłyby jednocześnie szansą promocji regionu, szansą na rozwój turystyki i wzmocnienie jej proekologicznych, aktywnych form, przede wszystkim turystyki krajoznawczej i kulturowej.

Należy też pamiętać, że odpowiednio realizowane programy „aktywizacji” obiektów i zespołów historycznych są spójne z zadaniami ochrony dóbr kultury, ponieważ właściwie wykorzystany zabytek, „przywrócony życiu” – jak pisał prof. J. Zachwatowicz [19], ma zawsze większe szanse przetrwania dla przyszłych pokoleń.

Wyjątkowe znaczenie zamków dla harmonijnej gospodarki przestrzennej regionu zostało podkreślone w projekcie „Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego”, w którym są one wymienione jako istotne ośrodki stanowiące o tożsamości kulturowej²⁹.

Literatura

- [1] Bogdanowski J., *Architektura obronna*, Warszawa 2002.
- [2] Domański R., *Gospodarka przestrzenna*, Warszawa 2002.
- [3] Faryna-Paszkiewicz H. i in., *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 2001.
- [4] Guerquin B., *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974.
- [5] Kajzer L. i in., *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2002.
- [6] Katalog „*Leisure and Heritage*”, Warszawa 2001.
- [7] Kowalczyk A., *Geografia turystyki*, Warszawa 2000.
- [8] Kruczek Z. i in., *Krajoznawstwo – zarys teorii i metodyki*, Kraków 2003.
- [9] Kudłacz T., *Programowanie rozwoju regionalnego*, Warszawa 1999.
- [10] Mira G.R., *Culture, quality of life and globalization*, [w:] *Culture, Environmental Action and Sustainability*, A Coruna 2004.
- [11] Pawłowski W., *Gdzie my tam i Rzym*, „Gazeta Wyborcza” z 27 maja 2003.
- [12] Pevsner N. i in., *Encyklopedia architektury*, Warszawa 1997.
- [13] Piotrowski J.P., *Obiekty kultury jako atrakcja turystyczna*, Kulturowe aspekty turystyki, Warszawa 1997.
- [14] Przeclawski K., *Człowiek a turystyka – zarys socjologii turystyki*, Kraków 1997.
- [15] *Save the Castles*, [w:] *Ronda Iberia*, Madryd 2002.
- [16] Sypkowie A. i R., *Zamki warowne Ziemi Mazowieckiej*, Warszawa 2002.
- [17] *Turystyka w gminie i w powiecie*, Warszawa 2003.
- [18] Wołosz A.K.F., *Zamek w Ciechanowie*, Ciechanów 1991.
- [19] Zachwatowicz J., *Wybór pism*, Warszawa 1982.

THE IMPORTANCE OF HISTORIC CASTLES FOR DEVELOPMENT OF TOURISM AND EDUCATIONAL FUNCTION (ON THE EXAMPLE OF MAZOVIA REGION)

Summary

Comparing to the other architectural monuments - historic castles act as a real magnets to overseas and domestic tourists alike. The problem is catering for the needs of the visitors without destroy-

²⁹ Projekt planu został opracowany przez Mazowieckie Biuro Planowania Przestrzennego i Rozwoju Regionalnego w Warszawie (Warszawa, 2003 rok).

ing the character of the unique historic environment. As tourism continues to grow, the management of this problem in historic castles becomes more crucial.

The majority of Mazovia Region castles have function of museum or gallery and it is the function, it seems, welcomed both from the point of view of historic relics protection needs, and the development of sustainable tourism: first of all the sight-sees tourism (as the educational activity) and cultural tourism (concerts, theatre performances, competitions, festivals). Some castles also play role as cultural center of local community in creative way, becoming strong magnet and important attraction. It should be also underlined that in some castles, particularly in those located outside popular touristy routs, still exists a chance to create interesting and important centers influencing on the cultural life of local societies and a chance of implementing some education programs on the subject of tradition and history of given region (with accentuation the local identity). Such proposal of the new forms of cultural life (thanks to the initiative of local authorities as well as the administrator the historic castle), would be simultaneously a chance of promotion the region, a chance of development some sustainable, pro-ecological forms of tourism (sight - seeing tourism and cultural tourism).